

Kjell Nilsson

Royal Library/BIBSAM, Stockholm

A dokumentumszolgáltatás tervezése: svéd elképzelések és skandináv együttműködés

Miért a svéd dokumentumszolgáltatás a legnagyobb teljesítményű Európában? Milyen szerepet játszik ebben a százéves hagyomány és a modern rendszertervezés? A skandináv országok összefogásának eredményei. Mit tud a NOSP, a közös folyóirat-lelőhelyjegyzék?

Napjainkban 80 állami költségvetésből fenntartott tudományos könyvtár működik Svédországban (eltekintve az egyetemi tanszékek gyűjteményeitől). Ezekben összesen mintegy 2000 könyvtáros és technikai munkatárs dolgozik. A teljes működési költség megközelítőleg 575 millió svéd korona (= 52 millió angol font): ennek 20%-át fordítják gyarapításra, 60%-át a bérek teszik ki.

A stockholmi Királyi Könyvtár – amely elég jó adottságú humántudományi szakkönyvtár – látja el a nemzeti könyvtári feladatokat. Ezek közé sorolhatók a következők: a nemzeti bibliográfia összeállítása, a svéd újságok mikrofilmezése, a LIBRIS könyvtári információs számítógépes hálózat működtetése és az Országos Könyvtári Tervező és Koordináló Iroda, a BIBSAM.

1661 óta a Királyi Könyvtár folyamatosan megkapja az összes svéd impresszumú kiadvány köteles példányait. Rajta kívül köteles példányból részesül még hat egyetemi könyvtár. Utóbbiak közül a legnagyobbak a lundi és uppsalai könyvtárak (mindkettő állománya meghaladja a 4,5 millió egységet).

A svéd könyvtári kooperáció

Minden állami pénzből fenntartott könyvtár – a magánalapításúakkal ellentétben – a széles nagyközönség rendelkezésére áll, továbbá évszázados hagyományként számos vonatkozásban törekednek az együttműködésre. Ahogy mondani szokás: részei „a kooperatív könyvtári rendszernek”.

A tudományos információ közpénzből történő finanszírozása tárgyában 1965-ben egy törvény meg is fogalmazta, hogy „minden tudományos könyvtár, függetlenül szervezeti helyzetétől, az egységes könyvtári rendszer részének tekintendő, nem pedig független entitásnak”. Ezt akkor mindenki el is fogadta, annál inkább, minthogy a széles könyvtári együttműködésnek akkorra már 80 éves hagyománya volt, tekintve, hogy az 1880-as években kezdték meg a munkát a svéd tudományos könyvtárak külföldi gyarapodását

összegző országos gyarapodási jegyzéken. Ennek a kezdeményezésnek a háttérében az a felismerés állt, hogy egy minél szélesebb kört felölelő és gyakran megjelentetett országos gyarapodási jegyzék nem csupán a könyvtárközi kölcsönzést fogja elősegíteni, de informális módon jótékonyan befolyásolhatja a külföldi gyarapodás terén lehetséges kooperációt is.

A svéd országos kooperatív könyvtári rendszer fejlődése több szakasz után jutott el a LIBRIS nevű számítógépes hálózathoz, mint legnagyobb hatású kezdeményezéshez. A LIBRIS megalapozása a hetvenes évek elején kezdődött, s teljességében a nyolcvanas évek közepére mutatkozott meg, amikor a lokális hasznosításra alkalmas integrált rendszerek megjelentek a svéd piacon.

A rendszer gondozása és fejlesztése terén a Királyi Könyvtáré a teljes felelősség. Az IBM típusú központi gép memóriája közel 4,5 millió rekordot tartalmaz. A retrospektív konverzió eredményeként hamarosan hozzáférhetőek lesznek az adatbázisból a svéd kiadványok 1860-tól kezdődően, valamint a külföldi kiadványok a második világháború időszakától. Körülbelül 50 tudományos és egy közművelődési könyvtár bérelt vonalon állandó kapcsolatban áll a központi adatbázissal a svéd egyetemi hálózat, a SUNET által. Ezen túlmenően több mint 500 svéd könyvtár telefonvonalon lekérdőzésre hasznosíthatja az adatbázist.

A LIBRIS jelentős mértékben kiszélesítette a könyvtári kooperáció lehetőségeit, különösen az osztott katalógizálás révén. Másik lényeges, de már hosszabb múltra visszatekintő feladata a számítógépes központi katalógus gondozása, amelynek 1989 óta könyvtárközi kölcsönzési rendelési alrendszere is van. A LIBRIS keretében készül a svéd nemzeti bibliográfia is.

Miközben a svéd tudományos könyvtárak egyre jobban erősítették együttműködésüket, újabb hatótényezők is megjelentek. A svéd felsőoktatásnak a hetvenes évek végén végrehajtott reformja eredményeként a könyvtárak működtetésére szolgáló keretek a kormánytól átkerültek az egyetemekhez. Ennek hatására számolni kell a veszéllyel, hogy az országos látásmód átadja helyét a lokális szintűnek. Leg-

alábbis ilyen reagálásra lehet számítani például azoknál a könyvtáraknál, amelyek eleddig az együttműködésben, ezen belül a könyvtárközi kölcsönzésben a szolgáltató szerepét vitték (többet adtak, mint kaptak). Közben számos új főiskola is létrejött, amelyek természetesen függenek a nagy hagyományú gyűjteményektől. Világosabban körvonalazódott a főként szolgáltatók és főként kérők köre. Az együttműködés ügye tehát a kölcsönösen előnyös megoldás függvénye lehet.

A jelenlegi kormányzat folytatni kívánja a felsőoktatási rendszer további decentralizálását, mindemellett támogatja a tudományos könyvtárak közti együttműködés eszméjét.

Könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás

A könyvtárközi kölcsönzés bizonyára a svéd kooperatív könyvtári rendszer egyik sarokköve. Ezért nem meglepő, hogy a G. Cornish által az UNESCO megbízásából készített elemzés szerint (6127 könyvtárközi kölcsönzési igénylés 100 ezer lakosra) Svédország maga mögé utasítja az összes európai államot.

1990-ben a svéd tudományos könyvtárak együttesen mintegy 2,7 millió dokumentumot szolgáltattak, s ebből nem kevesebb mint félmilliót könyvtárközi kölcsönzés keretében. Az öt legnagyobb szolgáltató könyvtár az összesnek 60%-át adta. A könyvtárak 90%-ának teljesítési aránya eléri a 70%-ot, miközben az átfutási idő öt nap.

Ezeknek az elképesztő számoknak a hagyományban leljük magyarázatát. Svédország az elmúlt évszázad során nagymértékben kutatásorientált ország volt. Ugyanakkor a Svédországban megjelentetett tudományos irodalom csak marginális szerephez jutott, így a könyvtári kooperáció és dokumentumszolgáltatás fejlesztése hűsbavágóan fontos volt. Ezzel együtt az elmúlt évtizedben szembeötlő fejlődés ment végbe. Ez vonatkozik mindenképp a cikkmásolatok szolgáltatására, amely országos szinten tíz év alatt 80%-kal emelkedett.

A felsőoktatás jelentős kiterjesztése és decentralizálása, a folyóiratok árának ugrásszerű növekedése egyrészt, míg másrészt a könyvtári számítógépesítés lehetnek a főbb kiváltó okok. Napjainkban évente 160 ezer igénylést a LIBRIS rendszer keretében működtetett elektronikus posta útján továbbítanak. A svéd tudományos könyvtárak rendszerét átható együttműködési gondolat következtében a könyvtárközi kölcsönzés lényegében decentralizált (jóllehet a Svéd Könyvtárosok Egyesületének még érvényben lévő, de már elavult irányelve bizonyos hierarchikus elemeket is tartalmaz). Jelenleg még érvényesül a könyvtárközi kölcsönzésben az a regionális felosztás, amely hat

egyetem vonzáskörzetére bontotta az országot (e regionális felosztást azonban már a nyolcvanas évek végén megszüntették). Vagyis az adott regionális központnak számító egyetemi könyvtár körzetében ehhez kellett első lépcsőben fordulni. Ami a svéd kiadványokat illeti, a Királyi Könyvtár archív funkciókat lát el, így ebben a vonatkozásban a szolgáltatást a lundi egyetemi könyvtár végzi (külföldről is ide érdemes fordulni).

Mindazonáltal az utóbbi idők jelentős növekedése nem egyértelműen minősíthető pozitívnak. A legnagyobb szolgáltatók már többször jelezték, hogy nem lesznek képesek fenntartani a korábbi módon a szolgáltatást. Ez a helyzet érlelődik az 1977-es felsőoktatási reform óta, mára azonban kifejezetten akuttá vált a probléma. S különösen kiélezte a helyzetet a nyolcvanas évek végén hozott azon rendelet, amely az állami költségvetésből élő intézmények számára megszüntette az ingyenes postai szolgáltatásokat.

1990-től a BIBSAM évente megjelenteti – a könyvtárakkal egyetértésben – a térítéses szolgáltatásokra vonatkozó irányelveit. A könyvtárközi kölcsönzés vonatkozásában ezek az irányelvek inkább korlátozó jellegűek, tehát azt javasolják, hogy a könyvek és más eredeti dokumentumok küldése maradjon ingyenes, két tudományos könyvtár közti másolatszolgáltatásban pedig a díjtétel ne lépje túl a belső díjszabást. Ezen irányelvek még általános elfogadottságnak örvendenek, azonban közeleg az idő, amikor okvetlenül változtatni kell majd. Személyes véleményem az, hogy valamilyen formájú térítést mindenképp foganatosítani kell, de egy „szent” elvnek, mégpedig az egyéni kölcsönző szintjén érvényesülő ingyenességnek kívánatos fennmaradnia.

Országos központi könyvtárak

1979-ben kezdődött el egy olyan vizsgálódás, amely a központi könyvtárak országos hálózatát volt hivatott megalapozni. Az általános szándék úgy fogalmazható meg, hogy a tudományos könyvtári rendszer elaprózódásának veszélyét érzelve arra kell törekedni, legyen egy viszonylag kis számú, széles szakterületi kompetenciával felruházott nagykönyvtárból országos felelősségű, vagyis szolgáltatásaival a saját intézmény falain túl ható intézmény.

1983-ban készült el az írásos jelentés. 1988-ban, mikor a BIBSAM megkapta a kérdés gondozásának felelősségét, már három ilyen könyvtárat ki is jelöltek, a többiek dolgában azonban elég kevés történt.

Következett egy extenzív fejlesztési periódus, amelynek során az alábbi elveket követték:

- ▶ a rendszer alapvető célja az, hogy javítsa és hatékonyabbá tegye az információellátást, mindenekepp a tudományos kutatás és fejlesztés, valamint a felsőoktatás számára;

- ▶ a BIBSAM által évente elosztott támogatásoknak elsősorban a kedvezményezett könyvtár külső szolgáltatásait kell segíteniük és erősíteniük;
- ▶ a tudományterületi illetékességeket úgy kell meghatározni, hogy érdemleges hozam és hatékonyságnövekedés legyen elvárható.

A kijelölt szakterületek nem lehetnek szűkek, vagy a könyvtár kevesek által használt, ellenkezőleg: a könyvtár élvezzen tekintélyt a többiek körében. Minden kijelölt szakterületnek egy felelős könyvtára legyen, amely a BIBSAM-tól a támogatást kapja. E könyvtár tevékenységét elősegítheti a hasonló területen működő más könyvtárak köre, segítve-véleményezve a vezető könyvtár működését. A kijelölt országos szakkönyvtárak általános felelősséget viselnek az állománygyarapítástól a szolgáltatásokon keresztül a számítógépes fejlesztésig, továbbképzésig és a használók oktatásáig.

Arra nem gondolnak, hogy e központi könyvtáraknak magukra kellene vállalniuk az összes külső szolgáltatást, például a könyvtárközi kölcsönzés területén. Elsődleges, hogy a rendszer országos szinten kielégítően működjön, s az természetes, hogy e legjelentékenyebb gyűjtemények kiemelkedő szerephez jutnak minden vonatkozásban, tehát mint kölcsönzőközpontok is. A központi támogatás szétosztásánál az a meghatározó szempont, mennyivel részesedik az illető szakterület a kutatás-fejlesztés általános támogatása terén.

Jelenleg hat országos szakkönyvtár működik, még hozzá a következő szakterületi feladatkörrel:

- ▶ a *Royal Institute of Technology* könyvtára: műszaki és természettudományok;
- ▶ a *Karolinska Institute of Medicine* könyvtára: orvostudomány;
- ▶ a *Svéd Agrártudományi Egyetem* könyvtára: mező- és erdőgazdaság, állatorvostudomány, környezetvédelem;
- ▶ az *Uppsalai Egyetem* könyvtára: humán tudományok;
- ▶ a *Stockholm School of Economics* könyvtára: közgazdaságtudomány;
- ▶ *National Library for Psychology and Education*: lélektan és pedagógia.

Ezen túlmenően az orvostudomány, illetve a mezőgazdaság stb. szakterületein további kapcsolódó könyvtárak kijelölésére került sor, még hozzá konkrét felelősségi körrel (munkavédelem, egészségvédelmi irányítás, környezetvédelem). Az 1992–1993-as költségvetési évben a BIBSAM közel 5 millió svéd koronát (450 ezer angol font) osztott szét az országos szakkönyvtárak közt.

Jelentős különbségek vannak az egyes könyvtárak által elnyerhető támogatások összegében, ami természetes is, ha figyelembe vesszük a köztük és az általuk képviselt szakterületek szükségletei közötti különbségeket. Lényeges azonban megjegyezni, hogy az álló-

mánygyarapítás nem elsődleges tényező a támogatók felhasználásában (egyedül a Karolinska Intézet ilyen ráfordítása jelentősebb), a könyvtárak a kapott összegeket inkább a marketingtevékenység, a szolgáltatások, a továbbképzés fejlesztésére fordítják.

Többet a hozzájárásért, mint a saját gyűjteményért – egyre inkább ez válik a svéd könyvtárak vezérlő gondolatává. Kétségtelen, hogy a műszaki fejlesztés ezt az irányt csak tovább fogja erősíteni. Ennek következményeként – más tényezőkkel párosulva – a dokumentumszolgáltatásban feltétlenül egyre erősebb szerepet fog játszani a nemzetközi szint, a határokon átnyúló lehetőségek igénybevétele.

Országos tárolókönyvtár

Okvetlenül nemzetközi kitekintést érdemel az országos tárolókönyvtárak kérdése is. A közművelődési könyvtáraktól eltérően a svéd tudományos könyvtárak nem rendelkeznek országos tárolókönyvtárral. A Királyi Könyvtárnak van egy regionális raktárbázisa Bålstában, Stockholmtól északra, amely a szélesebben vett stockholmi régió ritkán használt dokumentumait őrzi. Kiépítése a hatvanas évek elején kezdődött, s jelenleg mintegy 120 ezer polcfolyóméter a befogadóképessége. Öt állandó munkatárssal működik, s az igénybevétel elég szerénynek mondható.

1991 tavaszán a BIBSAM felmérést kezdett annak megállapítására, milyen mértékű a szükséglet, vagy legalább a vágy egy fejlett szolgáltatásokat kínáló integrált országos tárolókönyvtár létesítésére. A közel húsz tudományos könyvtár válaszából az derül ki, hogy az 1997-et követő tíz évben mintegy 35 ezer polcfolyóméternyi anyagot készek átadni a tárolókönyvtárnak. Minthogy ez nem elégséges motiváció egy új létesítmény megalapozására, inkább arra érdemes erőfeszítéseket tenni, hogy a bålstai tároló működését kiszélesítsék és átalakítsák.

A skandináv helyzet

A történelmi múlt, a kulturális örökség, a társadalmi struktúra és fejlettségi szint egyaránt közel hozza egymáshoz a skandináv vagy észak-európai országokat. A hasonlóság számos vonatkozásban, így a könyvtári területen is nyilvánvaló. A svéd helyzetről elmondottak jelentős része a többi országra is érvényes, talán egyedül a kisebb népességű Izland van sajátos helyzetben.

Mindenütt jelentős hagyomány a könyvtári együttműködés. A köteles példányokra vonatkozó törvények a jogot az egyetemi könyvtáraknak adják meg, ám a könyvtárközi kölcsönzés feladatköre egyetemleges.

Ugyanakkor a felsőoktatási decentralizáció is általános jelenségnek minősíthető, s ennek következtében mássutt is élénk viták alakultak ki a térítéses szolgáltatásokról.

A könyvtárközi kölcsönzési rendszer mindenütt decentralizálva van, amellelt, hogy a számítógépesített központi katalógusok használata nagy népszerűségnek örvend. Több skandináv országban működnek országos szakkönyvtárak, sőt Finnország és Norvégia az utóbbi időben jelentős fejlesztést hajtott végre egy minden könyvtártípussal számoló központi tárolókönyvtár létrehozása végett, Dániában pedig párhuzamosan működik egy tudományos és egy közművelődési könyvtári tárolókönyvtár. A külföldről érkező könyvtárközi kölcsönzési kérelmek nagyobb hányadban a régió belülről érkeznek (Svédország esetében ezek aránya 60%). Ennek oka nem csupán a másik skandináv ország kiadványai iránti érdeklődés, sokkal inkább a megbízható központi katalógusok, a magas teljesítési arány, és rövid átfutási idő említhető indokként. De azt sem szabad elfelejteni, hogy ezek az átkölcsönzések az összes könyvtárközi kölcsönzésnek 10%-át, míg az összes kölcsönzésnek csupán 2%-át teszik ki.

A külföldi dokumentumokkal való gyarapítás tervezését 1956-ban vezették be az úgynevezett *Scandia* tervvel. A húsz évvel későbbi elemzés azt az eredményt hozta, hogy a program hatása meglehetősen szerénynek bizonyult, ami annak tudható be, hogy a programot nem támasztotta alá külön támogatási keret. Így azután a könyvtárak nem nagy készletet éreztek, hogy a számukra marginálisabb témák irodalmának gyűjtésére saját keretükből áldozzanak.

A másik észak-európai kezdeményezés, a *NOSP* rövidítéssel jelölt közös folyóirat-katalógus viszont annál eredményesebbnek bizonyult. Ezt 1978-ban indí-

totta el a NORDINFO a párizsi ISDS Központtal együttműködve. A *NOSP* az Oslói Egyetemi Könyvtár bázisán jól működő, önfenntartó vállalkozásnak látszik. A katalógus hozzáférhető mikrokártya formájú kiadásban, az együttműködő országos központi katalógusok pedig géppel olvasható formában is hasznosíthatják az információkat.

Jelenleg érdekes vállalkozásként értékelhetők azok az erőfeszítések, hogy a *NOSP*-ot továbbfejlesszék a számítógépes hálózat irányába, tehát a közreműködő nemzeti központi katalógusokat a nyitott rendszerek (OSI) szabványai szerint összekapcsolják, s természetesen eközben a könyvtárközi kölcsönzés menetét is gépesítsék.

Irodalom

- CORNISH, G.: Interlending and document supply in Europe. Paris, UNESCO, 1990. (PGI-90/WS/13)
- DUREY, P.: Swedish university libraries: a decade of development. = *LIBER Quarterly*, 3. sz. 1991.
- FJÄLLBRANT, N.-LÖNNQVIST, H.: Interlending and document delivery in the Nordic countries. = *Serials Review*, 12. köt. 4. sz. 1986.
- JYLHÄ-PYYKÖNEN, A.: A national repository library: the Finnish solution. = *Interlending and Document Supply*, 18. köt. 3. sz. 1990. p. 98-100.
- LINE, M. B.: The changing role of Nordic academic, research and special libraries. Esbo, NORDINFO, 1992.
- NILSSON, K.: Swedish research libraries. NORDINFO, 1993.
- VOKAC, L.: The national library of the north: Norway's new national library branch at Mo i Rana and its future role in lending. *Proceedings of the 2nd ILDS Conference* (London, November 1990), Boston Spa, IFLA Office for Interlending, 1991. p. 65-67.

Fordította: Sonnevend Péter

Hirdessen a Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban!

Hirdetési áraink

Egész oldalas	10 000 Ft + ÁFA
Félszemes	5 000 Ft + ÁFA

**Ismétlés esetén
50% kedvezményt adunk.**

**Megrendelhető: OMIKK értékesítési osztály
1428 Budapest, Pf. 12.**